

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

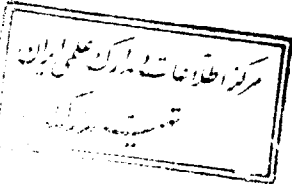
٣٤٩٩٢

۱۳۸۰ / ۴ / ۲۰

وزارت فرهنگ و آموزش عالی

دانشگاه قم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی

موضوع

مسئولیت محض در حقوق مدنی

012156

استاد راهنما

دکتر اسدالله امامی

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین محمدباقر پارساپور

پژوهشگر

غلامرضا حسینی مارانی

شهریور ۱۳۷۹

۳۴۹۶۲

تقديم به :

**پدر و مادر مهربانم سفيران بنهايت عشق و
خواهر فداكارم به خاطر تشويق ، دلسوزيا و
زحمات بي دريغشان**

چکیده

مسئولیت محض یا بدون تقصیر، مسئولیتی است که به موجب آن، شخص موظف به جبران خسارتی است که به دیگری وارد آورده است بدون آنکه تقصیری کرده باشد و احتیاجی به اثبات تقصیر فاعل زیان نیست.

این مسئولیت یک مسئولیت استثنایی و برخلاف اصل و قاعده می باشد که در مواردی و به خاطر مصالحی مورد تصریح قانونگذار قرار گرفته است. با توجه به مبانی فقهی و مصادیقی که در آنها تقصیر لحاظ نشده است. از قبیل مسئولیت عاریه کننده طلا و نقره می توان گفت این مسئولیت از دیرباز مورد توجه و پذیرش فقهای اسلام بوده است.

این مسئولیت در عقود معینی همچون جعاله، عقود امانی و بیع به چشم می خورد که مسئولیت محض در هر یک از آنها به گونه ای متفاوت ایجاد می شود. در جعاله با ایقاع (فسخ قرارداد از طرف جاعل)، در عقود امانی با شرط ضمان بر امین و همچنین حکم قانون، و در عقد بیع با عدم انجام تعهد فروشنده در تحویل کالای سالم و بی تقصیری او در معیوب بودن کالا، این مسئولیت تحقق می یابد.

در الزامات بدون قرارداد نیز این مسئولیت به چشم می خورد که مصداق بارز آن اتلاف و غصب و مسئولیت دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی می باشد.

از نکات قابل توجه در مسئولیت محض این است که هم در عقود معین و هم در الزامات بدون قرارداد که این مسئولیت وجود دارد، در مواردی اثبات رابطه علیت بین فعل زیانبار و خسارت ضروری است و در مواردی نیازی به اثبات این رابطه نیست. دیگر آنکه به جز مسئولیت دارنده وسیله نقلیه موتوری زمینی که مسئولیتی مبتنی بر فرض مسئولیت است و شخص مسؤل می تواند با اثبات علت خارجی از مسئولیت معاف شود، در مصادیق دیگر مسئولیت محض هم در عقود معین و هم در الزامات بدون قرارداد، شخص راهی برای رهایی از مسئولیت ندارد، بنابراین مسئولیت او مطلق است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل نخست - کلیات	۵
مبحث نخست - مفهوم مسئولیت محض	۷
گفتار نخست - مسئولیت محض و مدنی	۱۰
گفتار دوم - مسئولیت محض و اخلاقی	۱۱
گفتار سوم - مسئولیت محض و کیفری	۱۲
مبحث دوم - جایگاه مسئولیت محض در اقسام مسئولیت مدنی	۱۴
گفتار نخست - مسئولیت قراردادی	۱۴
بند یکم - نقش تقصیر در مسئولیت قراردادی	۱۴
بند دوم - مسئولیت قراردادی محض	۱۶
گفتار دوم - مسئولیت غیر قراردادی	۱۷
بند یکم - نقش تقصیر در مسئولیت غیر قراردادی	۱۷
بند دوم - مسئولیت غیر قراردادی محض	۱۸
مبحث سوم - مفهوم تقصیر	۱۹
گفتار نخست - تعریف تقصیر	۱۹

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۰	بند یکم - اقسام تقصیر
۲۲	بند دوم - معیار تقصیر
۲۴	بند سوم - نظریه تقصیر
۲۶	فصل دوم - مبانی مسؤولیت محض
۲۸	مبحث نخست - مبانی فقهی مسؤولیت محض
۲۸	گفتار نخست - قاعده لاضرر
۳۱	گفتار دوم - قاعده اتلاف
۳۴	گفتار سوم - قاعده ضمان ید
۳۴	بند یکم - مستند قاعده ضمان ید
۳۶	بند دوم - عدم تأثیر تقصیر در ضمان ید
۳۸	مبحث دوم - مبانی نظری مسؤولیت محض
۳۹	گفتار نخست - نظریه خطر (ایجاد خطر)
۴۲	گفتار دوم - نظریه تضمین حق
۴۶	فصل سوم - مصادیق مسؤولیت محض
۴۷	مبحث نخست - مسؤولیت های غیر قراردادی
۴۷	گفتار نخست - اتلاف
۴۷	بند یکم - عدم تأثیر تقصیر در اتلاف

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۲	بند دوم - عدم نسخ اتلاف غیر عمدی
۵۶	گفتار دوم - غضب
۵۷	بند یکم - تعریف غضب
۶۵	بند دوم - شبه غضب
۶۷	گفتار سوم - مسؤولیت دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی
۷۳	مبحث دوم - مسؤولیت محض در عقود معین
۷۵	گفتار نخست - جعاله
۷۵	بند یکم - تعریف جعاله
۷۵	بند دوم - آثار فسخ از سوی جاعل
۸۰	گفتار دوم - عقود امانی (عاریه - ودیعه - اجاره)
۸۱	بند یکم - عاریه
۸۶	بند دوم - ودیعه
۹۰	بند سوم - اجاره
۹۶	گفتار سوم - بیع
۹۶	بند یکم - مبنای فسخ معامله
۹۹	بند دوم - مبنای ارش
۱۰۲	فهرست منابع

سپاسگزاری

سپاس خدای را که در گستره بیکرانه هستی و جذبه پرشور حیات، نقطه اوج رشد و بالندگی انسان، کسب علم و معرفت و وصل به قرب مقام حق است. نیل به چنین کمالی مستلزم شاگردی در محضر اساتید گرانقدری است که عاشقانه و دلسوزانه پرده‌های غفلت را از سراچه اندیشه و دل آدمی می‌زدایند و رسالت خویش را در عمق جان‌های مشتاق ایفا می‌نمایند.

بنا به وظیفه اخلاقی خود لازم می‌دانم از زحمات اساتید محترم و گرانقدری که اینجانب را مورد لطف خود قرار داده و باراهنمایی‌های خود، نگارنده را به بینشی کاملتر برکشاندند خصوصاً از استاد راهنما: «آقای دکتر اسدا... امامی» و استاد مشاور: «حجة الاسلام محمد باقر پارساپور» تشکر و قدردانی نمایم.

ای خدا ما را تو بنما آن مقام

که در آن بی حرف می روید کلام

مقدمه

انسان از زمان‌های قدیم برای حقوق خود ارزش قائل بوده است. احترام به حقوق مرتبط با انسان و اموال او همواره توجه جامعه بشری را به خود معطوف داشته است. اگر کسی با تجاوز به این حقوق باعث ورود زیان گردد باید خود را ملزم به جبران زیان وارده بداند. از آنجا که انسان برای ادامه حیات مفید خویشتن ناگزیر از برقراری روابط اجتماعی است و دوری از اجتماع در بسیاری موارد موجب بروز مشکلات عدیده‌ای برای انسان می‌شود، بالطبع در این رهگذر با وجود همه دقتی هم که نماید گاه باعث ورود ضرر به دیگران می‌شود و گاه خود، متضرر می‌شود. از طرف دیگر این موضوع همیشه مورد توجه بوده است که هیچ کس نباید به دیگران ضرری برساند و تا حد امکان ضررها جبران نشده باقی نمانند.

از همین رو یکی از اهداف مهمی را که قانونگذاران سرلوحه کار خود قرار داده‌اند این بوده است که با چه تدبیری می‌توان حقوق مختلف افراد را با هم جمع نمود در عین حالی که مصالح اجتماعی و نظم عمومی جامعه را فراموش نکرد. به عبارت دیگر چگونه می‌توان اسب سرکش آزادی را با افسار قانون مهار کرد که از محدوده خود فراتر نرود.

برای پاسخگویی به مشکلات مذکور، آن چیزی که کانون توجه حقوقدانان بوده است مقررات مربوط به مسئولیت مدنی می‌باشد، که در عصر ما با توجه پیشرفت وسایل حمل و نقل و ایجاد کارگاههای خطرناک و به کاربردن ماشین‌های خطرآفرین و زیان‌هایی که در این

رهگذر به اشخاص وارد می‌شود و همچنین گسترش دعاوی ناشی از این زیان‌ها، دچار تحولی تازه شده است و نگرشی نو را می‌طلبد. آنچه در این راه می‌تواند به اجرای عدالت و زنده نگاه داشتن اخلاق بر قواعد حکومت، کمک شایانی نماید مقررات مزبور می‌باشد زیرا هدف و غایت آنها جبران خسارت زیان دیده است.

اگرچه در سال‌های اخیر گام‌های مؤثری در راه شناخت این مسئله حقوقی برداشته شده است ولی به نظر ناکافی می‌رسد. با توجه به این که قوانین در این زمینه محدود می‌باشند و مقررات مفصلی در این باب وجود ندارد جای آن دارد که در این خصوص باز هم مطالعه و تحقیق شود تا بتواند به صورت یک نهاد حقوقی پویا جوابگوی نیازهای روز باشد. در این راستا یکی از مسائلی که تاکنون به طور کامل و دقیق مورد بررسی قرار نگرفته است و بحث و تحقیق در آن راهگشا و مفید می‌باشد، «مسئولیت محض» است، که پیرامون مسئولیت‌هایی بحث می‌کند که بر پایه تقصیر استوار نیستند.

در زندگی روزمره و فعالیت‌های اجتماعی در خیلی از موارد شاهد رخ دادن حوادثی هستیم که باعث ورود خسارت می‌شوند و در عین حال هیچ کس هم تقصیری ندارد که اگر این خسارت جبران نشود باعث قربانی شدن بسیاری از افراد می‌شود و نیز در بسیاری موارد، اجرای عدالت و جبران ضرر ناروا اقتضاء می‌کند که قواعد مربوط به مسئولیت محض را پذیرفته و به آن پایبند باشیم و شخص را بدون آنکه تقصیر کرده باشد مسئول بدانیم. همچنین در بسیاری از موارد با پذیرفتن این مسئولیت راهی آسانتر برای به مقصد رسیدن دعاوی جبران خسارت برگزیده‌ایم که این امر بنا به مصالح اجتماعی در بسیاری موارد ضروری به نظر می‌رسد. اگر در جبران خسارت، در وادی مسئولیت همه نگاهها را به سوی تقصیر معطوف

داریم بی گمان به بیراهه رفته‌ایم و با مبنای واحد نمی‌توانیم پاسخگوی همه مسائل مربوط به مسؤلیت مدنی و نیازهای مربوطه باشیم. از این رو تصمیم بر آن گرفته شد که تا حد امکان و به اندازه توان علمی خود و بر طبق آیه شریفه «لا یكلف الله نفساً الا وسعها» گامی هر چند کوچک در راه شناخت و بررسی این موضوع بردارم. در ابتدا تصور می‌شد که شناخت این مسؤلیت کاری آسان باشد ولی پس از مطالعه و تأمل مشخص شد که این موضوع دارای قلمرو گسترده‌ای می‌باشد و در بسیاری موارد به طور قهری با موضوعات دیگر حقوقی درگیر و مرتبط می‌باشد، که هر یک از آنها خود می‌تواند عنوان جداگانه‌ای برای یک تحقیق قرار گیرد که مستلزم بحثی طولانی و بررسی عمیق است. همین گستردگی موضوع و محدودیت منابع در این زمینه از جمله عواملی است که بر نقص و عیب این نوشته افزوده است و یکی از مشکلات بزرگ در راه بررسی و تحقیق موضوع مورد نظر بود. لذا اینجانب از ورود به جزئیات پرهیز کرده و حتی المقدور مطالب بنیادی را مطرح ساخته و تا آنجا که امکان پذیر بوده به بررسی این مسؤلیت و جایگاه و ارتباط آن با دیگر موضوعات حقوقی پرداخته‌ام. با این هدف که تلاشی هر چند ناچیز در راه پرکردن خلاء مربوط به فقدان مباحث کامل و مستقل در این موضوع خاص صورت گرفته باشد. پر واضح است که بررسی مفصل این موضوع به عهده اساتید و صاحب نظران محترم می‌باشد و از عهده اینجانب خارج است.

مطالب این نوشتار به اینگونه تدوین شده است:

فصل نخست به کلیات اختصاص داده شده که قبل از ورود به مباحث اصلی تحقیق شناخت آنها ضروری به نظر می‌رسد. شناخت مفهوم مسؤلیت محض، جایگاه مسؤلیت محض در اقسام مسؤلیت مدنی و مفهوم تقصیر سه مبحث ما را در این فصل تشکیل می‌دهد.

در فصل دوم به بررسی مبانی مسؤلیت محض پرداخته‌ایم که در مبحث نخست به مبانی فقهی و در مبحث دوم به مبانی نظری مسؤلیت محض اشاره شده است. در فصل سوم که فصل پایانی تحقیق نیز می‌باشد مصادیق مسؤلیت محض را در دو مبحث مورد بررسی قرار داده‌ایم که مبحث نخست را به مسؤلیت‌های غیر قراردادی و مبحث دوم را به بررسی مسؤلیت محض در عقود معین اختصاص داده‌ایم.

در هر صورت آنچه در این مختصر ملاحظه می‌فرمایید از دریا قطره‌ای و از بسیار اندکی است. نگارنده امیدوار است صاحبان ذوق و نظر و اساتید فن، این مختصر را به دیده اصلاح و ارشاد بنگرند و او را به رفع نواقص و معایب آن هدایت و ترغیب کنند که «متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد» توفیق از خدا و توکل بدوست.

غلامرضا حسینی مازانی

شهریورماه ۱۳۷۹

فصل نخست

کلیات

کلمه «مسئولیت» قبل از آنکه مفهوم حقوقی داشته باشد رنگ و بوی اخلاقی می‌دهد. مسئول به کسی اطلاق می‌شود که مورد سؤال واقع می‌شود. او خطا کار است و باید مکافات خطای خودش را بدهد. در همین راستا مسئولیت دارای مفهوم اخلاقی است و اخلاق که خود مجموعه قواعدی ناشی از اعتقادات فطری، مذهبی، فرهنگی و اجتماعی می‌باشد حکم می‌نماید که هیچ کس نباید به دیگری زیان برساند و از طرف دیگر هیچ ضرری جبران نشده نباید باقی بماند (لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام). و سایر قوانین و احکام، ابزارهایی منطقی برای رسیدن به این هدف «لزوم جبران ضرر» می‌باشند.

اما ایجاد مصادیق جدید، مسائل و ارتباطات گسترده صنعتی و اجتماعی و وجود تفاوت‌های مختلف کشورها در تعیین ملاک‌های اخلاقی، و از طرف دیگر همبستگی بدون تردید مسئولیت اخلاقی با (تقصیر) باعث گردیده است تا در نظام کنونی از جهت عملی بین مسئولیت اخلاقی و مدنی تفاوت گذاشته شود.

از این مقدمه هم که بگذریم آنچه مباحث مسئولیت مدنی را دامنه‌ای وسیع بخشیده و سؤالات بسیاری را برانگیخته است، این نکته است که اولاً ملاک تعیین مسئولیت چیست؟ و مبنای ایجاد آن و جبران خسارت کدام است؟ آیا عامل زیان باید «تقصیر» کرده باشد یا جبران زیان که هدف قواعد مسئولیت مدنی است ضرورت بیشتری دارد؟

و از طرف دیگر چگونه می‌توان در اجتماع پر از دحام، حق هر کسی را با حق دیگران جمع نمود و نظمی برقرار نمود تا هیچ کس در عین حال که از فعالیت‌های قانونی یا مالکانه خود منع نمی‌شود به آزادی و مال و جان دیگران هم آسیبی نرساند؟

چگونه از مسئولیت محض که تقصیر در آن نقشی ندارد بحث شود در حالی که «تقصیر»

شناخته نشده باشد؟ خصوصاً اینکه مبنای بسیاری از مسؤولیت‌ها بر پایه (تقصیر) می‌باشد. ما برای دست‌یابی به پاسخ این سؤالات و درک بهتر مباحث اصلی تحقیق، سه موضوع را طرح خواهیم نمود: «مفهوم مسؤولیت محض، جایگاه مسؤولیت محض در اقسام مسؤولیت مدنی و مفهوم تقصیر» که آنها را در این فصل مورد بررسی قرار می‌دهیم.

مبحث نخست: مفهوم مسؤولیت محض

از لحاظ لغوی «مسئول» کسی است که مورد سؤال واقع گردد و می‌توان او را بازخواست نمود.^۱ از لحاظ اصطلاحی، مسؤولیت از معنای لغوی فاصله نگرفته است و به آن نزدیک است و مسؤولیت را به طور کلی نتیجه تخطی از اعمال و افعال و وظایفی که انسان عهده‌دار آن باشد، خوانده‌اند.^۲

مسؤولیت در حقوق ایران تعریف قانونی ندارد یعنی در قوانین تعریف نشده است. اما با این وجود حقوقدانان تعاریف گوناگونی از آن ارائه داده‌اند. به عقیده برخی از حقوقدانان مسؤولیت تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری است که به دیگری از روی تقصیر یا فعالیت او ناشی شده است.^۳

و اگر بخواهیم مسؤولیت را در معنای عام و کلی تعریف کنیم باید بگوییم: «مسؤولیت عبارت است از لزوم پاسخگویی به تخلفاتی که شخص نسبت به تعهدات و وظایف خود مرتکب شده است چه این تکالیف و تعهدات حقوقی باشد یا رنگ اخلاقی، وجدانی و مذهبی

۱- علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۴۴، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۷، ص ۴۴۸.
 ۲- حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، چاپ سوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۱۱۱۳.
 ۳- دکتر محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، چاپ ششم، تهران، گنج دانش، ۱۳۷۲، ش ۵۱۱۴، ص ۶۴۲.